

مطالعه‌ی تطبیقی شرایط سلبی ثبت اختراع

حامد نجفی^۱

چکیده

اختراع ادعایی، در صورتی قابل ثبت در مرجع صالح است که حائز برخی شرایط سلبی ثبت اختراع باشد یعنی مشمول برخی عناوین و مصادیق خاص نباشد. شرایط مزبور به دو دسته تقسیم می‌گردند؛ نخست آن‌که؛ مشمول مصادیق مهم اختراعات فاقد کاربرد در صنعت نباشد. این مصادیق عبارتند از: کشفیات، تئوری‌های علمی و روش‌های ریاضی، برنامه‌ها، قواعد یا روش‌های مرتبط با فعالیت‌های فکری، برنامه‌های رایانه‌ای و روش‌های تجارت؛ دوم، عدم مغایرت با نظم عمومی. در این تحقیق برآنیم تا با لحاظ حقوق ایران و رویکردی تطبیقی شرایط مزبور را مورد بررسی و تحلیل قرار دهیم.

واژگان کلیدی: شرایط سلبی، ثبت اختراع، نظم عمومی، اختراعات فاقد کاربرد در صنعت.

درآمد

در اغلب قوانین و مقررات اعم از ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی، ثبت اختراع منوط به احراز شرایط خاص شده است. نبود برخی شرایط مانع ثبت اختراع می‌شود. این شرایط را شرایط ایجابی اختراع نامیده‌اند و شرایط ایجابی ماهوی اختراع، عبارتند از شرط تازگی، گام ابتکاری و کاربرد صنعتی. هم‌چنین افشای کامل اختراع یک شرط ایجابی شکلی محسوب می‌گردد. در کنار این شرایط، مواردی نیز وجود دارد که بودن آن‌ها مانع ثبت اختراع می‌شود (نجفی، ۱۳۹۰: ۹۶-۶۰). این دسته از شرایط که در تحقیق حاضر شرایط سلبی ثبت اختراع نامیده می‌شوند، موضوع این نوشتار می‌باشند و شرایط نخست از حوزه‌ی موضوعی آن خارج هستند.

استقراء در قوانین و مقررات مختلف نشان می‌دهد که اگر اختراع ادعایی مشمول برخی عناوین خاص باشد، از ثبت آن جلوگیری به عمل خواهد آمد. اغلب قریب به اتفاق این عناوین، موضوعاتی هستند که فاقد کاربرد صنعتی می‌باشند و عبارتند از:

- ۱- کشفیات، تئوری‌های علمی و روش‌های ریاضی؛
- ۲- برنامه‌ها، قواعد یا روش‌های مرتبط با فعالیت‌های فکری؛
- ۳- برنامه‌های رایانه‌ای؛
- ۴- روش‌های تجارت.

بر همین اساس اختراعی قابل ثبت است که مشمول این عناوین نباشد. اما اگر اختراعی تمامی شرایط ایجابی را دارا بوده و مشمول عناوین فوق نیز نباشد و با این حال ثبت آن در مرجع صالح، آثاری مغایر با نظم عمومی داشته باشد، قابل ثبت نبوده و از ثبت آن جلوگیری می‌شود (همان). شرایط سلبی اختراع عبارتند از:

- ۱- اختراعات فاقد کاربرد در صنعت نباشد؛
- ۲- مغایر نظم عمومی نباشد؛

تحقیق حاضر با رویکردی تطبیقی و لحاظ حقوق ایران در این زمینه، در پی بررسی و تحلیل این دو شرط است.

۱- فقد کاربرد در صنعت

قوانین موضوعه و اسناد بین‌المللی، با وجود پذیرش حمایت از اختراعات به عنوان یک اصل اولی، برخی از موضوعات را به جهت این که موضوعاً از شمول تعریف اختراع خارج هستند، غیر قابل حمایت اعلام نموده‌اند (جعفرزاده و محمودی، ۱۳۸۴: ۱۲۳). مصادیق مهم این موضوعات، ذیل‌اً مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱-۱. کشفیات، تئوری‌های علمی و روش‌های ریاضی

کشفیات، تئوری‌های علمی و روش‌های ریاضی صرف، به دلیل عدم قابلیت استفاده در صنعت، قابل حمایت نخواهند بود؛ زیرا اساساً عنوان اختراع بر این موضوعات صدق نمی‌نماید. به عنوان مثال، کشف انرژی خورشید یا کشف وجود رطوبت در هوا، تحت نظام اختراعات قابل حمایت نیست، اما اگر روشی ابداع یا دستگاهی ساخته شود که با استفاده‌ی از موارد فوق بتواند در صنعت کاربرد داشته باشد، قابل حمایت خواهد بود (همان: ۱۲۴) یا اگر روشی ابداع شود که بتواند انرژی خورشید را ذخیره نماید یا دستگاهی ساخته شود که با استفاده از انرژی خورشید کار کند، قابل حمایت خواهد بود. هم‌چنین است ابداع روشی برای گرفتن رطوبت از هوا (همان). هم‌چنین تئوری‌های علمی نظیر نسبیت انیشتین، نظریه‌ی کوانتوم و انحنای فضا - زمان یا نظریه‌ی اعداد و اندازه‌ها (فیشانی، ۱۳۷۷: ۱۵-۱۴)، با آن که منشأ تحولات بزرگی در علوم مختلف بوده‌اند، به مانند روش‌های ریاضی و روش محاسبه‌ی جذرها یا روش حل معادلات (کاپلینسکی و کوپر، ۱۳۷۹: ۱۷۷-۱۷۶) تا زمانی که کاربرد صنعتی نداشته باشند، قابل حمایت نخواهند بود.

در اغلب قوانین ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی، این مصادیق از حوزه‌ی شمول اختراعات خارج شده‌اند. ماده‌ی (۳) ۲۷ تریپس^۱، بند ۲ ماده‌ی ۵۲ کنوانسیون اختراعات اروپا^۲، بند ۳ ماده‌ی ۱۷۰۹ موافقتنامه‌ی تجارت آزاد آمریکای شمالی^۳

1. Agreement on Trade-Related aspects of Intellectual property Rights. (TRIPS).

2. European patent convention, Adopted on October 5, 1973, inter into force: October 7, 1977, last amended on October 27, 2005.

3. NorthAmerican Free Trade Agreement, came into force on January 1, 1994.

ماده‌ی ۱۶-۶۱۱ L قانون مالکیت فکری فرانسه،^۱ و بند ۲ از بخش یک قانون اختراعات ۱۹۷۷ انگلیس^۲ به این موارد اشاره نموده‌اند.

در حقوق انگلیس، در پرونده‌ی لین-فاکس^۳ در سال ۱۹۸۲، چنین توضیح داده شده است: «... زمانی که ولتا^۴ اثر جریان برق از باتری بر روی پای قورباغه را کشف کرد، او کشف بزرگی انجام داده بود، اما هیچ اختراع قابل حمایتی وجود نداشت». (Colstone, 1999: p. 69) هم‌چنین در دعوی «اتو علیه لین فورد»^۵ در سال ۱۸۸۲ نظر داده شد که ایده‌ی جاسازی هوا بین سوخت و پیستون در سیلندر به منظور جلوگیری از اشتعال و انفجار در موتور، به خودی خود قابل حمایت نیست اما ماشینی که با استفاده از چنین ایده‌ای ساخته می‌شود، قابل حمایت است». (Ibid, p.70, Cornish, 1999, p:207)

در حقوق ایران، به موجب مواد ۲۸^۶ و بند ۳ ماده‌ی ۳۷^۷ قانون ثبت علائم و اختراعات مصوب ۱۳۱۰ به برخی موضوعات غیر قابل ثبت اشاره شده بود، در بند «الف» ماده‌ی ۴ قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری مصوب ۱۳۸۶^۸ هم «کشفیات، نظریه‌های علمی، روش‌های ریاضی» از حیطة‌ی حمایت از اختراع خارج شده‌اند. بنابراین باید گفت موضوعی تحت عنوان اختراع، قابل حمایت است که کشف، تئوری علمی و روش ریاضی نباشد.

1. France intellectual property code as Amended by Act No. 2006 – 236 of 1 march 2006.

2. United Kingdom patent act 1977, as last Amended by an Act to amend the law relating to patents of July 22, 2004.

3. Lane fox v Kensington and kinghst bridge lighting co.

4. Volta

5. Linford. V. Otto.

۶. برای امور ذیل نمی‌توان تقاضای ثبت نمود: (۱) نقشه‌های مالی؛ (۲) هر اختراع یا تکمیلی که مخل انتظامات عمومی یا منافی عفت یا مخالف حفظ‌الصحه عمومی باشد؛ (۳) فرمول‌ها و ترکیبات دوائی.

۷. وقتی که اختراع مربوط به طریقه‌های علمی صرف بوده و عملاً قابل استفاده صنعتی یا فلاحتی نباشد.

۸. قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری، مصوب ۱۳۸۶.

۱-۲. برنامه‌ها، قواعد یا روش‌های مرتبط با فعالیت‌های فکری

حقوق نمی‌تواند دیگران را از فکر کردن یا انجام فعالیت‌های فکری باز دارد و چنین انتظاری از حقوق، غیر عاقلانه و ناممکن است؛ زیرا چطور می‌توان با اعطای حق انحصاری به شخصی که روش خاص محاسبه‌ی ذهنی را ابداع نموده است، دیگران را از انجام محاسبات ذهنی به روش مذکور بازداشت (جعفرزاده و محمودی، پیشین: ۱۲۶). یا چطور می‌توان با تحت حمایت قرار دادن شیوه‌ی جدید مطالعه و یادگیری با بازده بالا در مدت زمان کم، دیگران را از استفاده از روش فوق برحذر داشت. مضافاً این که چنین روش‌هایی فاقد کاربرد صنعتی می‌باشند. مطالب فوق در مورد برنامه‌های یادگیری زبان، حل جدول کلمات متقاطع یا ابداع روش‌هایی برای بازی شطرنج یا دیگر بازی‌ها، تا جایی که به فعالیت‌های فکری مرتبط باشند، نیز صادق است (همان).

قسمت سوم از بند ۲ از بخش یک قانون اختراعات سال ۱۹۷۷ انگلیس^۱ و نیز بند ۲ ماده‌ی ۵۲ کنوانسیون اختراعات اروپا^۲ این موارد از حیطة‌ی حمایت خارج کرده‌اند. به همین جهت در رابطه‌ی با اظهارنامه‌ای که حاوی روش و سیستمی بود که با تهیه‌ی نام و نشانی افراد در یک منطقه‌ی جغرافیایی به انضمام حداقل شاخص کد تلفن منطقه برای هر نفر، آدرس‌های الکترونیکی و بانک اطلاعاتی به وجود می‌آورد که براساس نام و کد منطقه جست‌وجو را انجام داده و آدرس الکترونیکی را پیدا می‌کرد و گفته می‌شد، حداقل امتیازش این است که ابهام ندارد و همیشه آدرس الکترونیکی مناسب را پیدا می‌کند، اداره‌ی ثبت اختراعات انگلیس با این استدلال که موضوع ادعایی در ارتباط با روش اجرای فعالیت‌های ذهنی یا انجام تجارت می‌باشد، از پذیرش آن خودداری نمود (Patent case summary 80/263/04).

در قانون علائم و اختراعات مصوب ۱۳۱۰، به طور صریح به موارد فوق اشاره نشده است، اما از آنجا که این قانون یکی از شرایط حمایت از اختراعات را قابلیت استفاده‌ی آن‌ها در صنعت دانسته، موضوعات فوق از حیطة‌ی حمایت خارج می‌شوند (جعفرزاده و محمودی، پیشین: ۱۲۷-۱۲۶). اما برخلاف این قانون، در بند «ب»

1. United Kingdom patent act 1977, op.cit, part I.

2. European patent convention, op.cit, article 52.

ماده‌ی ۴ قانون سال ۱۳۸۶،^۱ این موارد صراحتاً از حیطة‌ی حمایت خارج شده‌اند. مطابق این بند، طرح‌ها، قواعد یا روش‌های انجام کار تجاری و سایر فعالیت‌های ذهنی و اجتماعی، از حیطة‌ی حمایت از اختراع خارج هستند:

۳-۱. برنامه‌های رایانه‌ای

از زمان ابداع نخستین رایانه در سال ۱۹۶۴، برنامه‌های رایانه‌ای به عنوان جزئی از قطعات سخت‌افزاری رایانه محسوب شده و همراه آن به فروش می‌رفتند. پس از سال ۱۹۷۰ سرمایه‌گذاری و فروش برنامه‌های نرم‌افزاری از قطعات سخت‌افزاری جدا شد و به تدریج سرمایه‌گذاری در این زمینه به قدری وسعت یافت که لزوم حمایت از این صنعت بیش‌تر احساس گردید (He, P:1). سابقاً برنامه‌های رایانه‌ای را محاسبه‌ی اعدادی صرف می‌دانستند که به دلیل نداشتن اثر فنی و تکنیکی (کاربرد صنعتی) نمی‌توانست مورد حمایت قرار گیرد، اما امروزه دادگاه‌ها و ادارات ثبت اختراع، آن‌ها را در مواردی قابل حمایت اعلام کرده‌اند (جعفرزاده و محمودی، پیشین: ۱۲۸).

در آمریکا تا سال ۱۹۸۱ برنامه‌های رایانه‌ای غیر قبل ثبت به عنوان اختراع بودند، ولی در این سال دادگاه تجدیدنظر آمریکا در یک تصمیم تاریخی،^۲ سیستم پردازش اطلاعات را که به نتایج جدید منجر می‌شد، قابل حمایت اعلام نمود. هم‌چنین به موجب بند ۲ بخش اول قانون اختراعات ۱۹۷۷ انگلیس،^۳ بند ۲ از ماده‌ی (۱۰) ۶۱۱L مجموعه قوانین مالکیت فرانسه^۴ و بند ۲ ماده‌ی ۵۲ کنوانسیون اختراعات اروپا،^۵ برنامه‌های رایانه‌ای از حیطة‌ی حمایت مستثنی شده‌اند. این استثناء این‌گونه توجیه شده است که رایانه را به مغز انسان قیاس نموده‌اند؛ بدین توضیح که همان‌طور که شیوه‌های فکری مورد استفاده توسط مغز انسان نمی‌توانند اختراع تلقی شوند؛ به همین ترتیب دستورات عمل‌های رایانه‌ای که شیوه‌هایی برای انجام فعالیت‌های فکری

۱. موارد زیر از حیطة‌ی حمایت از اختراع خارج است: ... ب- طرح‌ها و قواعد یا روش‌های انجام کار تجاری و سایر فعالیت‌های ذهنی و اجتماعی.

2. Diamond v. Deihr.

3. United Kingdom patent act 1977, op.cit, part I.

4. France intellectual property code. op.cit, article L611(10).

5. European patent convention, op.cit, article 52.

هستند، اختراع محسوب نمی‌گردید (Marett, 1996, p: 118). به عنوان مثال در انگلیس، اداره‌ی ثبت اختراعات این کشور، از پذیرش اظهارنامه‌ای که حاوی سیستمی بود که به مشتریان امکان می‌داد تا از خانه و از طریق اینترنت، کالاهای مورد نیاز خود را خرید نمایند، بر این اساس که این موضوع در ارتباط با روش تجارت و برنامه‌ی رایانه‌ای است، خودداری نمود. اما آن تفسیری که اداره‌ی ثبت اختراعات اروپا از بند ۳ ماده‌ی ۵۲ کنوانسیون اختراعات اروپایی^۱ ارائه نمود، منجر به اعطای گواهی اختراع به موضوعاتی که ویژگی عمده‌ی آن‌ها یک برنامه‌ی رایانه‌ای بود، گردید (جعفرزاده و محمودی، پیشین: ۱۳۰). بند ۳ ماده‌ی ۵۲ کنوانسیون اختراعات اروپایی پس از مستثنی کردن برنامه‌های رایانه‌ای و دیگر موارد، با قید «از قبیل» پایان می‌یابد. اداره‌ی اختراعات اروپا، قید مذکور را این‌گونه تفسیر نمود که برنامه‌های رایانه‌ای و دیگر موارد استثناء شده، به خودی خود و مستقلاً قابل حمایت نیستند، اما هرگاه رایانه‌ای بر اساس برنامه‌ی معینی، طوری برنامه‌ریزی شده باشد که به یک نتیجه یا اثر فنی منتهی شود، قابل حمایت خواهد بود. لذا هیأت فنی تجدیدنظر اداره‌ی ثبت اختراعات اروپا در سال ۱۹۸۷ با این استدلال، اظهارنامه‌ی «ویکم»^۲ را قابل حمایت تشخیص داد (available at: softwareprotection.com, finwick westllp, 2000). در انگلیس نیز همین تفسیر در خصوص قید مزبور که در قسمت سوم بند ۲ بخش اول قانون اختراعات ۱۹۷۷ انگلیس^۳ آمده است، پذیرفته شد و لذا دادگاه تجدیدنظر انگلیس در سال ۱۹۸۸، اظهارنامه‌ی «مریل لینچ»^۴ را که برای انجام معاملات سهام تدوین شده بود، مورد پذیرش قرار داد (جعفرزاده و محمودی، پیشین: ۱۳۱). دادگاه تجدیدنظر رأی داد که درخواست گواهی اختراع برای یک اثر فنی است که توسط رایانه تحصیل شده است که تحت کنترل برنامه‌ی خاصی عمل می‌کند، در واقع تقاضای گواهی اختراع برای خود برنامه‌ی رایانه‌ای نیست. بنابراین مستحق دریافت گواهی اختراع شناخته می‌شود (Marett, op.cit:p: 118). با وجود این برخی معتقد هستند که اگر مشخصه‌ی «ویژگی فنی» هم‌چنان در دستورالعمل جامعه‌ی

1. ibid

2. Vicom.

3. United Kingdom patent act 1977, op.cit, part I.

4. Merrill Lynch.

اروپا باقی بماند، اروپا در صنعت نرم‌افزاری عقب خواهد ماند. از این رو پیشنهاد شده است که اروپا از رویکرد آمریکا مبنی بر قابل حمایت دانستن هر چیز جدید و مفیدی که توسط انسان شناخته می‌شود، پیروی نماید (He. op.cit. p:4).

در حقوق ایران نیز به موجب ماده‌ی ۲ قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه مصوب ۱۳۷۹ «در صورت وجود شرایط مقرر در قانون ثبت علائم و اختراعات،^۱ نرم‌افزار به عنوان اختراع شناخته می‌شود...» اما قانون‌گذار ایرانی به دقت معیار حمایت را تعیین نکرده است و لذا شاید معیار پیشنهادی اداره‌ی ثبت اختراعات اروپا و محاکم انگلیس، راهنمای مناسبی در این زمینه باشد.

بنابراین می‌توان گفت، موضوعی که می‌خواهد به عنوان اختراع شناخته شده و قابل حمایت باشد، حداقل براساس حقوق اروپا و انگلیس، نباید برنامه‌ی رایانه‌ای صرف باشد (نجفی، پیشین: ۸۸).

۴-۱. روش‌های تجارت

این دیدگاه که نظام اختراعات، از ابداعات فنی حمایت می‌کند و تجارت امر فنی به شمار نمی‌رود، موجب شده تا در نصوص قانونی مرتبط با اختراعات، روش‌های تجارت،^۲ صریحاً از حیطه‌ی حمایت خارج شوند، اما در سال‌های اخیر با رواج و رشد سریع اینترنت و پذیرش آن به عنوان رسانه‌ای قوی در ایجاد روابط تجاری، مبنای نظری دیدگاه مذکور سست شده تا این‌که دادگاه تجدیدنظر آمریکا در سال ۱۹۹۸ در اقدامی متهورانه اختراعی را که در ارتباط با روش تجارت بود، قابل حمایت دانست (State Street and trust co v sighatur financial group Inc) و باب جدیدی را در خصوص قابلیت حمایت روش‌های تجارت گشود (جعفرزاده و محمودی، پیشین: ۱۳۳). از آن پس اداره‌ی ثبت اختراعات و علائم تجاری آمریکا، تعداد زیادی ورقه‌ی اختراع برای روش‌های تجارت، صادر کرده است، اما نکته‌ی قابل توجه این است که در بیش‌تر موارد، اختراعات مورد نظر کلی و بدیهی بوده‌اند ولی با این حال، اداره‌ی فوق در احراز شرط عدم وضوح (گام ابتکاری) سخت‌گیری به خرج نداده و

۱. در حال حاضر قانون مصوب سال ۱۳۸۶.

2. Business method.

با تسامح رفتار نموده است (همان). ورقه‌ی اختراع «Priceline.com» نمونه خوبی از اختراعاتی است که علی‌رغم وسعت و کلی بودن ادعاها و بدیهی بودن آن‌ها، صادر شده است. این ورقه به «Priceline.com» این امکان را می‌داد تا مانع از این شود که خریداران از طریق دیگر روش‌های تجارت، قیمتی را برای کالا یا خدمتی پیشنهاد کنند. بنابراین فروشندگان پیشنهادات خود را مطرح می‌کردند (حراجی معکوس). اداره‌ی اختراعات آمریکا در این پرونده به راحتی از کنار شرط عدم وضوح گذشته است؛ زیرا در حراجی‌های آلمان، قرن‌ها از این روش استفاده می‌شده است.^۱ در مقابل کنوانسیون اختراعات اروپا، روش‌های تجارت صرف را قابل حمایت ندانسته است. برخلاف اداره‌ی ثبت اختراع و علائم تجاری آمریکا، اداره‌ی اختراعات اروپا هنوز تصمیم روشنی در خصوص قابلیت حمایت از روش‌های تجارت اتخاذ نکرده است، اما نویسندگان با قیاس روش‌های تجارت با برنامه‌های رایانه‌ای، چنین روش‌هایی را در صورت داشتن اثرات و نتایج فنی قابل حمایت می‌دانند (جعفرزاده و محمودی، پیشین: ۱۳۹).

در ژاپن نیز هر چند روش‌های تجارت به واسطه‌ی قانون اختراعات این کشور از حمایت استثناء شده‌اند، اما در صورتی که ماشین پردازش اطلاعات یا روش عملی حاصل از آن، مشتمل بر وسایل عینی و واقعی باشد، برنامه‌های رایانه‌ای برای انجام روش‌های تجارت و یا روش‌های تجارتي که از طریق برنامه‌های رایانه‌ای به اجرا گذاشته می‌شوند، قابل ثبت به عنوان اختراع خواهند بود (Furutany, 2003: 11-12) با این حال، طی نشست سه جانبه‌ای که از چهاردهم ژوئن ۲۰۰۰ در توکیو برگزار شد، اداره‌ی اختراعات اروپا، اداره‌ی اختراعات ژاپن و اداره‌ی ثبت اختراعات و علائم تجاری آمریکا، رویه‌ی موجود در خصوص اختراعات مرتبط با روش‌های تجارت را تأیید کردند.

نتایج این نشست بدین شرح است: (Kim, 2001: 4) اولاً U برای حمایت از اختراعات مرتبط با روش تجارت که توسط رایانه انجام می‌گیرند، به ویژگی فنی نیاز است؛ ثانیاً، صرف خودکار کردن یک روش تجارت بشری که از تکنیک‌های شناخته

۱. پس از صدور همین ورقه‌ی اختراع بود که «Priceline.com» به منظور ممانعت مایکروسافت از استفاده‌ی از این روش در وب سایت خود، دعوائی را علیه آن شرکت مطرح کرد.

شده و قبلی اتوماسیون استفاده می‌کند، قابل حمایت نیست. در نوزدهم «می» ۲۰۰۰ نیز اداره‌ی ثبت اختراعات اروپا، مجوز بررسی اظهارنامه‌های مرتبط با «روش تجارت» را به اداره‌ی فنی خود داد که نتایج آن در تصمیم «T/97/73» منعکس شده است. اداره‌ی فوق ادعاهای مرتبط با روش تجارت را به سه دسته تقسیم کرده است. دسته‌ی اول ادعاهای مربوط به روش صرف انجام تجارت است که در انجام این روش‌ها از هیچ وسیله‌ای استفاده نمی‌شود. این ادعاها به استناد بندهای ۲ و ۳ ماده‌ی ۵۲ کنوانسیون اختراعات اروپا^۱ رد می‌شود (جعفرزاده و محمودی، پیشین: ۱۴۰). دسته‌ی دوم ادعاهایی هستند که برای اجرای حداقل بعضی از مراحل روش تجارت، از رایانه، شبکه‌ی ارتباطی یا دیگر وسایل دیجیتال نرم‌افزاری مرسوم استفاده می‌نماید (روش تجارت انجام شده توسط رایانه) و دسته‌ی سوم ادعاهایی هستند که از دیگر وسایل (غیر از رایانه) به عنوان مثال، تلفن همراه استفاده می‌نمایند. دو دسته‌ی اخیر می‌توانند با احراز شرایط ماهوی لازم به ثبت برسند (همان).

بر این اساس می‌توان تفاوت‌های میان ژاپن، امریکا و اروپا را به شرح ذیل خلاصه نمود:

در ژاپن، برای اینکه «روش تجارت» بتواند شرایط لازم برای ثبت را به دست آورد، باید از رایانه‌هایی که وسایل عینی و واقعی را که با همکاری نرم‌افزار رایانه‌ای فراهم می‌نماید، استفاده کند، اما در آمریکا استفاده از رایانه مورد نیاز نیست و صرف این که روش‌های تجارت، یک نتیجه‌ی مفید عینی و محسوس فراهم نماید، شرایط لازم را برای ثبت احراز نموده است (Furutany, op.cit).

در اروپا نیز روش‌های تجارت، نه تنها می‌بایست از رایانه یا نرم‌افزارهای رایانه‌ای استفاده نماید، بلکه حتماً می‌بایست متضمن «آثار و نتایج فنی» نیز باشد که شرایط لازم به ثبت را احراز نماید (Ibid).

در حقوق ایران هم، مطابق بند «ب» ماده‌ی ۴ قانون سال ۱۳۸۶^۲ که

1. European patent convention, op.cit, article 52.

۲. موارد زیر از حیطه حمایت از اختراع خارج است ... ب - طرح‌ها و قواعد یا روش‌های انجام کار تجاری و سایر فعالیت‌های ذهنی و اجتماعی.

روش‌های انجام کار تجاری را از حیطةی حمایت تحت عنوان اختراع خارج نموده است، این روش‌ها به عنوان اختراع قابل ثبت نمی‌باشند.

قانون سال ۱۳۱۰ در این خصوص ساکت است و مقرره‌های پیش‌بینی نکرده است. بنابراین باید گفت موضوعی می‌تواند تحت عنوان اختراع قابل حمایت باشد که صرف روش انجام تجارت نباشد (نجفی، پیشین: ۹۱). در بسیاری از کشورها، گیاهان و حیوانات غیر از میکروارگانیسم‌ها، فرایندهای اساساً بیولوژیکی برای تولید گیاهان و حیوانات، جز فرایندهای غیر بیولوژیکی و میکروبیولوژیکی، نقشه‌ها، روش‌های درمان انسان یا حیوان، و روش‌های تشخیصی به کار گرفته شده برای انسان یا حیوان، حوزه‌هایی از فناوری هستند که قابلیت ثبت به عنوان اختراع را ندارند (Wipo, 2004: 18). بند ۳ ماده‌ی ۲۷ موافقتنامه‌ی تریپس^۱ نیز مؤید مطلب فوق است.

به عنوان نمونه بند ۲ ماده‌ی (۱۰) L ۶۱۱ مجموعه‌ی قوانین مالکیت فکری فرانسه^۲، بند ۳ ماده‌ی یک از بخش اول قانون اختراعات آلمان^۳، بند ۲ از ماده‌ی ۱ بخش اول قانون اختراعات انگلیس^۴، بند ۲ ماده‌ی ۵۲ کنوانسیون اختراعات اروپا^۵، به صراحت این موارد را از حیطةی حمایت تحت عنوان اختراع خارج کرده‌اند. این در حالی است که قانون‌گذار آمریکا، شناخت و تعیین موارد خارج از شمول حمایت را بر عهده‌ی قضات و تفسیر ایشان از ماده‌ی (۱۰۱) ۳۵ قانون اختراعات این کشور نهاده است.

در ایران، قانون ثبت علائم و اختراعات مصوب ۱۳۱۰ در ماده‌ی ۲۸^۶ نقشه‌های مالی و... از حیطةی حمایت خارج کرده است. در قانون سال ۱۳۸۶ نیز

1. Agreement on Trade-Related aspects of Intellectual property Rights, article 27(3).

2. France intellectual property code.op.cit, article L611 (10).

3. Germany patent Act as Amended by the Act on Improvement of enforcement of intellectual property Rights of 31 July 2009.

4. United Kingdom patent act 1977, op.cit, parts I.

5. European patent convention, op.cit, article 52.

۶. برای امور ذیل نمی‌توان تقاضای ثبت نمود: (۱) نقشه‌های مالی؛ (۲) هر اختراع یا تکمیلی که محل انتظامات عمومی یا منافی عفت یا مخالف حفظ‌الصحه عمومی باشد؛ (۳) فرمول‌ها و ترکیبات دوايي.

مطابق ماده‌ی ۴،^۱ روش‌های تشخیص و معالجه‌ی بیماری‌های انسان یا حیوان، منابع ژنتیک و اجزای ژنتیک تشکیل دهنده‌ی آن‌ها و هم‌چنین فرایندهای بیولوژیک تولید آن‌ها، از حیطة‌ی حمایت تحت عنوان اختراع، خارج شده‌اند.

۲. عدم مغایرت اختراع با نظم عمومی

اختراع ادعایی حتی اگر تمامی شرایط فوق را دارا باشد اما ثبت آن در مرجع ثبت، آثاری مغایر با نظم عمومی^۲ داشته باشد، قابل ثبت نبوده و از ثبت آن جلوگیری می‌شود.^۳

شرط اخیر یکی از شرط‌های بسیار حساس و در عین حال مبهم در زمینه‌ی ثبت اختراعات است و این ابهام به خاطر مفهوم غیر دقیق نظم عمومی است (بنگرید به: صادقی، ۱۳۸۴: ۹۱-۹۰). برخی نظم عمومی را مجموعه‌ی قواعد و پایه‌های اساسی مرتبط با حسن جریان امور راجع به ادارهی کشور و حفظ امنیت، اخلاق، نظام اجتماعی، سیاسی و اقتصادی دانسته؛ که تجاوز به آن‌ها میسر نیست (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۷: ۷۱۷). این قواعد به عنوان قواعد حافظ جامعه، مانع شکل‌گیری یا اجرای اعمال حقوقی می‌شوند که برخلاف آن‌ها باشد. در مورد اعطای گواهی اختراع به مخترع نیز به همین ترتیب است؛ یعنی حمایت از حق خصوصی مخترع باید در راستای حفظ پایه‌های اساسی موجود در جامعه باشد. البته برخی معتقدند که حق ثبت اختراع را بنایستی با مفاهیم مبهمی چون نظم عمومی در آمیخت و حق مزبور باید نسبت به این ملاحظات و مبانی، بی‌طرف باشد؛ زیرا این حق صرفاً حق سلبی

۱. موارد زیر از حیطة حمایت از اختراع خارج است: ... ج- روش‌های تشخیص و معالجه بیماری‌های انسان یا حیوان ...؛ د- منابع ژنتیک و اجزاء ژنتیک تشکیل‌دهنده آن‌ها و هم‌چنین فرایندهای بیولوژیک تولید آن‌ها.

2. Public order.

۲. از این مطلب روشن می‌گردد که اگر موضوعی فاقد شرایطی چون تازگی، گام ابتکاری یا کاربرد صنعتی باشد، تخصصاً از شمول اختراعات و به تبع آن از شمول حمایت خارج است، ولی در مورد شرط سلبی نظم عمومی، اختراع ادعایی، تمامی شرایط ماهوی اختراع، مانند تازگی، گام ابتکاری و کاربرد صنعتی را دارا است. اما به علت وجود یک مانع خارجی یعنی نظم عمومی، از ثبت آن ممانعت می‌شود. یعنی این دسته از اختراعات به نحو تخصصی از شمول اختراعات قابل ثبت خارج هستند. البته در قوانین موضوعه‌ی کشورهای نظیر آمریکا و کانادا که به «استثنای» نظم عمومی تصریح شده است، رعایت آن از طریق شرط مفید بودن محقق می‌گردد.

برای مخترع به وجود نمی‌آورد. یعنی این حق را صرفاً برای مخترع به وجود نمی‌آورد تا دیگران را از استفاده‌ی از محصول اختراع شده منع نماید بلکه منطقه‌ای ممنوعه ایجاد می‌نماید که مخترع بتواند حق بهره‌برداری از اختراع را در آن اعمال کند. بر مبنای این حق، دارنده‌ی ورقه‌ی اختراع قادر است تا از اختراعش بهره‌برداری تجاری کند؛ مگر این که به دلیل غیر مترقبه‌ای، اجرای اختراع محدود شود. بنابراین، حق ناشی از ثبت اختراع، حقی دو جانبه است؛ یعنی دارای دو جنبه‌ی سلبی و ایجابی است (drahos, 1999, pp.441-449)

این استدلال را نمی‌توان پذیرفت و حق ثبت اختراع را نباید مطلق و بی‌قید و شرط گذاشت؛ زیرا این حق در برخی موارد آمیخته با ملاحظات دیگری است که مقدم یا دست‌کم موازی با حق خصوصی مخترع می‌باشد. از این رو، قانون‌گذار و ادارات ثبت اختراع، به عنوان مقام عالی اعطای حق انحصاری به مخترع، مسؤولیتی حیاتی در بررسی مطلوبیت اعطای حق مالکیت به مخترع و مشروعیت بخشیدن به اختراعات برعهده دارند (صادقی، ۱۳۸۷: ۴۱۲). لذا در اغلب قوانین و مقررات ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی، مجوز استثنا شدن اختراعات مغایر با نظم عمومی را از ثبت، مورد تصریح قرار گرفته است.^۱

در موافقت‌نامه‌ی تریپس، مطابق بند ۹ ماده‌ی ۲۷ و بعد از آن، که به طرز وسیع حق ثبت اختراع به رسمیت شناخته می‌شود، در بند ۲ استثناء نمودن اختراعات مغایر با نظم عمومی مقرر شده است. این بند به اعضا اجازه می‌دهد تا از ثبت اختراعاتی که ممانعت از استفاده‌ی تجاری از آن‌ها برای حفظ نظم عمومی ضرورت دارد، خودداری نمایند؛ مشروط بر این که چنین استثنایی صرفاً به خاطر این نباشد که قانونشان چنین استفاده‌ای را منع کرده باشد.^۲

۱. شاید بتوان قانون انحصارات ۱۶۳۳ بریتانیا را قدیمی‌ترین قانونی دانست که به مبانی نظم عمومی و اجتماعی ثبت اختراع توجه کرده است. بخش ۶ این قانون، سه محدودیت را برای ثبت اختراع در نظر گرفته است. یک اختراع نباید برخلاف قانون باشد، دیگر اینکه اختراع، با بالا بودن قیمت‌ها یا آسیب رساندن به تجارت، مخل دولت نباشد و بالاخره این که اختراع نباید به‌طور کلی نامناسب باشد.

۲. ذکر این استثناء در تریپس، با اختلاف نظرهایی همراه بود. بدین ترتیب که دولت ایالات متحده‌ی آمریکا در جریان تصویب موافقت‌نامه، خواهان قابل ثبت شناختن انواع مختلف اختراعات اعم از فرآورده و فرایند در تمامی فناوری‌ها بود اما اروپایی‌ها خواهان مستثنی شدن اختراعات مغایر نظم عمومی و اخلاق بودند که نهایتاً

در مقررات ملی نیز امروزه قانون‌گذار کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه، نظم عمومی را به عنوان استثنایی بر اختراعات قابل ثبت، پیش‌بینی کرده‌اند. برای نمونه بخش (۱) ۲ قانون ثبت اختراعات آلمان و بند «الف» ماده‌ی (۱۷) ۶۱۱L قانون مالکیت فکری فرانسه، گویای همین استثناء می‌باشند. ماده‌ی ۳۲ قانون ثبت اختراعات ژاپن نیز مقرر داشته است: «اختراعاتی که به نظم عمومی، اخلاق یا سلامت عمومی آسیب می‌زنند، قابل ثبت نمی‌باشند». هم‌چنین ماده‌ی ۵ قانون ثبت اختراعات چین بیان می‌دارد: «به اختراعی که مخالف با قوانین حکومت یا اخلاق اجتماعی یا مضر به مصلحت همگانی باشد، گواهینامه‌ی اختراع اعطا نخواهد شد». در قانون اختراعات آمریکا به استثناء اختراع مغایر با نظم عمومی تصریح نشده است، اما شاید بتوان با تفسیر شرط «مفید بودن» اختراع در قانون اختراعات این کشور، (نوروزی، ۱۳۸۱، ص ۱۷۷)؛ چنین استثنایی را استنباط نمود؛ زیرا برخی مواقع، موضوع اختراع شده، علاوه بر فایده، ضرر هم دارد. در این‌گونه موارد باید با مراجعه‌ی به نظر کارشناسان، هر دو جنبه را با هم سنجید و اگر پس از مقایسه بتوان صرفاً به آن اختراع «مفید» اطلاق کرد؛ از این جهت اختراع را واجد شرایط دانست. در هنگام مقایسه‌ی این دو جنبه از اختراع، قطعاً لحاظ نظم عمومی می‌تواند نقشی اساسی داشته باشد.

بند «ب» ماده‌ی ۳ قانون اختراعات هند، اختراعات مغایر با نظم عمومی و اخلاق را غیر قابل ثبت معرفی کرده است.

حقوق ایران نیز حاوی چنین استثنایی می‌باشد. مطابق بند ۲ ماده‌ی ۲۸ قانون مصوب ۱۳۱۰ «برای هر اختراع یا تکمیل اختراعی که مخل انتظامات عمومی یا منافی عفت یا مخالف حفظ‌الصحه عمومی باشد» نمی‌توان تقاضای ثبت اختراع نمود. در قانون سال ۱۳۸۶ نیز به استثنای نظم عمومی اشاره شده است. مطابق بند «و» ماده‌ی ۴ این قانون: «اختراعاتی که بهره‌برداری از آن‌ها خلاف موازین شرعی یا نظم عمومی و اخلاق حسنه باشد»، از حیطة‌ی حمایت از اختراع خارج هستند.

نوعی مصالحه میان آن‌ها برقرار شد و طی بندهای ۱ و ۲ ماده‌ی ۲۷ موافقتنامه، خواسته‌ی هر دو طرف به نوعی برآورده شد.

یافته‌های پژوهش

با نگاهی به قوانین و مقررات ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی و قوانین ایران، می‌توان به این نتیجه رسید که موضوعاتی اختراع تلقی شده و قابل حمایت هستند که مشمول برخی اختراعات مهم فاقد کاربرد در صنعت و یا برخی عناوین و موارد دیگر نباشند. کشفیات، تئوری‌های علمی و ریاضی، برنامه‌ها، قواعد یا روش‌های مرتبط با فعالیت‌های فکری، برنامه‌های رایانه‌ای و روش‌های تجارت، مهم‌ترین اختراعات فاقد کاربرد در صنعت هستند. برخی از این مصادیق مانند برنامه‌های رایانه‌ای و روش‌های تجارت، در حال حاضر با شرایط خاصی قابل حمایت اعلام شده‌اند، اما در برخی کشورها، هنوز هم از ثبت چنین اختراعاتی خودداری می‌شود. علاوه بر این، در بسیاری از کشورها، گیاهان و حیوانات غیر از میکروارگانسیم‌ها، فرایندهای اساساً بیولوژیکی برای تولید گیاهان و حیوانات، جز فرایندهای غیر بیولوژیک و میکروبیولوژیک، نقشه‌ها، روش‌های درمان انسان یا حیوان، و روش‌های تشخیصی به کار گرفته شده برای انسان یا حیوان، حوزه‌هایی از فناوری هستند که قابلیت ثبت به عنوان اختراع را ندارند. نظم عمومی نیز با مفهوم غیردقیق و مبهم خود، در اغلب نظام‌های حقوقی از جمله حقوق ایران، مانعی برای ثبت موضوعات و اختراعاتی است که به‌رغم دارا بودن شرایط ایجابی و دیگر شرایط سلبی، آثاری مغایر با نظم عمومی دارند.

فهرست منابع

- ۱- صادقی، محسن، *حمایت از ابداعات دارویی و الحاق به سازمان تجارت جهانی*، تهران، بنیاد میزان، ۱۳۸۷.
- ۲- صادقی، محسن، «مفهوم و اعمال نظم عمومی در مراجع قضایی و شبه قضایی و جلوه‌های نوین آن»، دانشکده‌ی حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، شماره‌ی ۶۸، تابستان ۱۳۸۴.
- ۳- جعفرزاده، میرقاسم و اصغر، محمودی، «شرایط ماهوی حمایت از اختراع از نگاه رویه قضایی و اداره‌ی ثبت اختراعات»، مجله تحقیقات حقوقی دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، شماره‌ی ۴۲، ۱۳۸۴.
- ۴- جعفری لنگرودی، محمدجعفر، *ترمینولوژی حقوق*، تهران، گنج دانش، ۱۳۷۷.
- ۵- کاپلینسکی، رافائل و کوپر، چالز، *تکنولوژی و توسعه در سومین انقلاب صنعتی*، برگردان: جمشید زنگنه، تهران، مهاجر، ۱۳۷۹.
- ۶- نجفی، حامد، *بررسی تطبیقی شرط ماهوی گام ابتکاری در اختراع*، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد، دانشگاه قم، ۱۳۹۰.
- ۷- نوروزی، علیرضا، *حقوق مالکیت فکری، حق مؤلف و مالکیت صنعتی*، تهران، چاپار، ۱۳۸۱.
- 8- Colston, Catherine, *Principles of intellectual property*, Cavendish publishing ltd, 1999.
- 9- Cornish, W. R., *Intellectual property, patent, copyright, trademarks and applied rights*, London, sweet and Maxwell, 4th ed 1999.
- 10- drahos, peter, *biotechnology patents, markets and morality*, European intellectual property review, vol 21(29), 1999.
- 11- Fenwick and westllp, *patent protection*, available at: <http://www.softwareprotection.com/patent/html>. 2000.
- 12- Furutany, Hideo, «*patentability of business method inventions in Japan compared with the us and Europe, presented at uspto*», Arlington, Virginia, November 2003. available at; <http://www.furutan.co.jp>.

- 13- He, Fang, *whether Europe Needs to follow the us approach in Allowing for the patentability of computer software*, available at; www.neflawcn.com/second/Article.asp?Orton=456.
- 14- Lane fox v Kensington and kinghst bridge ligting co.
- 15- Marett, Paul, *intellectual property law*, London, sweet and maxwell, 1996.
- 16- North American Free Trade Agreement (NAFTA).
- 17- *Patent case summary* 80/263/04, available at: www.ipo.gov.uk/patent/legal/summaries/2004/027404.html.
- 18- siak, Kim, Chua, *patenting business methods*, Available at: www.lawgazett.com.sg/2001-10/octo1-focusz.htm. Last visited: 1389/9/28.
- 19- State Street and trustco v sighatur financial group Inc.
- 20- Wipo, *Intellectual property handbook: policy, law and use*, 2nd ed, wipo publication No. 489 (E) 2004.